

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OSMANLI HUKUKUNDA KEŞİF UYGULAMALARI
(16-18. YÜZYILLAR)

Ayşe Gül HÜSEYNİKLİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
aysegul.huseyniklioglu@idu.edu.tr

0000-0002-0053-0533

Atıf / Citation: Hüseyinlioğlu A.G. (2023). Osmanlı hukukunda keşif uygulamaları (16-18. yüzyıllar)
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(1), 1-22

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1292246>

Öz

Osmanlı hukukunda keşif, bir davada delillerin ortaya çıkarılması, haklı ile haksızın ayırt edilmesi, ileride doğacak herhangi bir ihtilaf veya itirazın önlenmesi için başvurulan önemli hukukî bir usuldür. Mühimme defterleri, şer'iyye sicilleri ile Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belge tasniflerinde akla gelebilecek her hususa dair keşif örnekleri mevcuttur.

Şimdiye kadar bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu, sicillere yansıyan katl, yaralama, kaza ile ölüm, intihar, boğulma gibi olayların keşfine yöneliktir. Bu çalışmamızda, keşif usulünün sadece zikredilen olaylarla sınırlı olmadığı, idarî bakımdan devlet merkezine ulaşan arz ve şikâyetlerden, ülke genelindeki kale, palanga, köprü, suyolları ile cami veya kiliselerin tamir ve bakımı, vakıfların muhasebesi, toplumsal huzuru bozan eylemler ve kişiler arası çeşitli anlaşmazlıklar gibi konularda da keşif belgeleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Konunun kaynaklarını iki kısımda ele almak mümkündür. Arşiv kaynakları birinci elden kaynaklardır. Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belgeler ile İSAM tarafından yayımlanan İstanbul kadı sicilleri, akademik çalışmalara konu olmuş siciller ve mühimme defterleri temel kaynaklarımızdır. Öte yandan siciller esas alınarak, bazı sancaklarda adlî vakalar, katl ve yaralama gibi sınırlı olayların keşfine dair çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Keşif, takip ettiğimiz belgelerden 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılın sonlarına kadar var olup sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ve modern hukukumuzun önemli bir usulü olarak günümüze kadar gelmiştir. Başka bir ifade ile günümüz keşif usulünün temelleri tarihimizin derinliklerinde mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, keşif, adli olaylar, teftiş, şeri'yye sicili

DISCOVERY PRACTICES IN OTTOMAN LAW (16-18TH CENTURIES)

Abstract

In Ottoman law, discovery is an important legal procedure used to reveal evidence in a case, to distinguish between right and wrong and to prevent any future disputes or objections. In the Muhimme books, the court registers and the various document classifications in the Ottoman Archives, there are examples of discoveries on every imaginable issue.

Significant work has been done in this area so far. The majority of these studies are focused on the discovery of events such as murder, injury, accidental death, suicide, and drowning. In this study, it has been tried to evaluate the discovery documents in terms of the fact that the discovery procedure is not limited only to the events mentioned, but also includes a wide range from the administrative issues and complaints reaching the state center, the repair and maintenance of castles, pulleys, bridges, waterways, mosques or churches, accounting for foundations, acts that disturb social peace, disputes between individuals of throughout the country.

It is possible to consider the sources of the subject in two parts. Archive sources are primary sources. Various documents in the Ottoman Archives and the Istanbul shari'ah records published by ISAM, the records prepared as a graduate thesis and the muhimme books are our main sources. On the other hand, based on the registers, studies on the discovery of limited events such as forensic cases, murder and injury in some sanjaks were also utilized.

Discovery, from the documents we followed, existed from the 16th century to the end of the 18th century, continued in the following centuries and has survived to the present day as an important method of our modern law. In other words, the foundations of today's discovery method exist in the depths of our history.

Keywords: Ottoman law, discovery, forensic events, inspection, shari'ah registers.

GİRİŞ

Günümüzde Osmanlı sicilleri esas alınarak keşif uygulamalarına dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle belli bir coğrafyadaki ölüm ve yaralanma olaylarına dair yapılan keşif uygulamalarına odaklanmaktadır. Bizim çalışmamızda bu araştırmalardan istifade edilmiştir. Söz konusu çalışmaları burada ayrıca değerlendirmek tekrar olacağından toplu olarak kaynaklarda gösterilmiştir¹. Bu çalışmanın amacı sadece ölüm ve darp gibi olaylarda değil diğer pek çok adli vakada ve çeşitli hukuki problemlerin çözümünde de keşif uygulamasına başvurulduğunu göstermektir. Ayrıca ülke genelinde kale, palanga, köprü, cami ve kiliseler gibi kamusal mekanlar için yapılacak tamiratın yöntem ve bütçesini tespit amacıyla da keşif

¹ Ömer Korkmaz-Nasi Aslan, "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme-Keşif ve Tahrir Raporları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2019, s. 239-259; İzzet Sak-Ayşe Güngören, "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adli Olaylarda Keşif; Konya Örneği (1690-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 23, 2020, s. 169-211; İbrahim Erdoğan, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde "Hâkimü's-Şer", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* C. I, S. 2, Elazığ 2014, s. 49-86; Rumeysa Bilgili, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Kayseri Mahkemesinde Haklarını Arayan Kadınlar (Suçluluk ve Masumiyet)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9. S. 42, 2016, s. 503-517; Özen Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları 1650-1660", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Kayseri 2007, s. 327-347; Musa Sezer, "Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralama Sonrası Yapılan Keşifler: 1688-1678 Konya Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Nisan 2021, s. 298-311; Sibel Kavaklı, "Ölüm ve Yaralama Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle", *History Studies International Journal of History*, Vol. 5, Issue 3, 2013, s. 117-142.

uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Yapılan keşif uygulaması hangi konu ile alakalı ise keşif heyetini oluşturan kişiler, o konunun uzmanlarından oluşmaktadır.

Keşif kelimesi açma, varolduğu daha önce bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarma, bir hususun ya da bir eylemin detaylıca araştırılması ve incelenmesi, uyuşmazlık içeren bir durumun olay yerinde araştırılması ve tespit edilmesi gibi anlamları içermektedir. Keşif sonrası ortaya çıkan raporun yazılması işlemine de *tahrir* adı verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde keşif ve tahrir raporu çoğunlukla bir hususun ya da eylemin detaylıca araştırılması ya da uyuşmazlık arzeden bir durumun olay yerinde çözülmesi ve mevcudun tespit edilmesi sonucunda ortaya çıkan düşüncenin yazılı olarak rapor şeklinde mahkemeye sunulmasıdır. (Korkmaz ve Aslan, 2019:244-245).

Günümüzde keşif, genel olarak kanıtların, olay yerinin, olayda kullanılan aletlerin, suçun konusuna ve olayın ortaya çıkış ile gelişim sürecine ilişkin vukuf sahibi olmayı amaçlamaktadır. Özellikle ister hâkim ister Cumhuriyet savcısı olsun bu konuda yetkili kişinin ilk olarak bizzat keşif yerinde bulunup beş duyu organından yararlanarak raporu hazırlanması beklenmektedir. Bu bağlamda keşif, bütün delillere ilişkin bir algılama faaliyetidir. Keşif yapılırken olay yerinin genel manzarası, bir cesedin durumu, darb ya da kaza sonucu oluşmuş bir yaranın şekli ile olay yerindeki kan lekesi, parmak izi ve ayak izlerine bakılarak, olay ya da eylemle ilgili gıdalar koklanarak, bir bıçağın keskin olup olmadığının dokunmak suretiyle kontrol edilmesi önemli gerekliliklerdir (Yıldız, 2007:128-130).

Modern anlamda keşif, esasen, *delillerin değerlendirilmesinde ve elde edilmesinde amaç değil araç niteliğindedir*. Keşif, olayı ve olay yerinin genel manzarasını gözlemleyerek olayın gelişimine ilişkin bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır. Elbette ki tüm bunlar keşif yaparken herhangi bir delile ulaşmaya engel değildir. Ancak delil bulmak keşfin ikinci aşamadaki amacıdır. Bu bağlamda da genellikle keşif, *olay yeri incelenmenin yaptığı işlemle karışmaktadır*. (Yıldız, 2007:130-132).

Elbetteki bu noktada olay yeri ve olay yeri incelemenin ne anlama geldiğinin üzerinde durmak gerekir. Olay yeri, suçun eyleme dönüştüğü yerde başlar ve suçlunun başladığı yerden firar ettiği yere doğru devam eder. Buna ek olarak olayın gelişim süreci, eylemin şekli, mağdur ve zanlıların ilişkisinin ortaya konulacağı ve maddî kanıtların tespit edilebileceği yerdir. (Ceylan, 2008: 3). Olay yeri inceleme ise adlî bir olayın çözülmesi için olay yeri ya da yerler ile olayın faili/failleri ve mağdur/mağdurları arasındaki ilişkinin tam olarak çizilmesi için hukuka uygun bir şekilde, çeşitli bilimsel, teknik yöntem ve metotlar kullanılarak yapılan adlî inceleme ve delil toplama işlemidir (Ceylan, 2008: 14).

Günümüzde keşif, olay yeri ile ilişkilendirilen terimlerden biridir. Keşif ile olay yeri incelemenin ne olup ne olmadığı ikisinin benzerlikleri ve ayrılıklarına dair oldukça fazla tartışılmış ve aynı olmadıkları savunulmuştur. Bu görüşte fikir beyan edenler keşfin kısaca mahkeme heyeti tarafından takibat aşamasında olay yerinin tekrar gözden geçirilmesi olarak tarif edilmiştir (Pekdemir, 2017: 141). Keşfin konusu soruşturmaya dahil olan olayla ilgili, mahkemenin kararını verirken etkili olabilecek bütün olay ve objelerdir. Bunlar gayrimenkulden bir insan ya da insan cesetine, binalardan arazilere kadar akla gelebilecek pek çok şey olabilir (Yıldız, 2007:132-133).

İslam hukukunda olay yeri inceleme tabiri kullanılmamıştır. Ama bugünkü anlamıyla olay yeri incelemenin örneklerine rastlanmaktadır. İslam ceza hukukunda, olay yeri inceleme tüm aşamalarıyla adli soruşturmaların en önemli basamaklarından birini oluşturmuştur. Osmanlı hukukunda da keşif uygulamasının gerçekleştiği görülmektedir. Osmanlı'da keşif uygulamasının olay yeri inceleme ile içiçe olduğunu söylemek mümkündür. (Pekdemir, 2017: 153).

Osmanlı Devleti'nde, adli olaylarda gerçekleştirilen keşifler tespit amaçlı olup daha çok gelecek süreçte olası hukukî sorunların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu suretle devlet adli vakaları kaydederek sonradan mağdur ve yakınlarının kalkışabileceği hukukî başvurulara dair kanıtlar oluşturmaktadır. Ayrıca bir yandan da taraflardan diğerinin herhangi bir haksızlığa uğramasını engellemeyi başarmaktadır. Osmanlı'da kaza sonucu meydana gelen ölüm ve darb, hastalık sonucu meydana gelen ölümler, doğal afetlerin neden olduğu ölümler ve intihar olayları üzerine yapılan keşifler tespit amaçlı yapılmışlardır (Sak ve Güngören, 2020:172).

Osmanlı Devleti'nde ölüm, intihar, yaralanma gibi adli olayların dışında taşınır/taşınmaz mallarla ilgili anlaşmazlıklar, boşanma ve miras paylaşımı gibi diğer hukuki problemlerde de keşfe başvurulmuştur. Ayrıca ülke genelinde tamiri gereken kale, palanga, köprü, cami ve kiliseler için bölgenin mahallî yöneticileri kadı aracılığıyla veya doğrudan merkeze arzuhal sunarlardı. Yapılan incelemenin sonunda ya merkezden veya mahallinden bir mimar, kalfa ve usta görevlendirilir. Burada da yapılan keşif sonucunda alınacak malzeme ve hesapları halka açık olarak yapılırdı. Gerçekten mahallinde zikredilen binanın tamire ihtiyacı varsa, padişah tarafından hatt-ı hümayun ile gereğinin yapılması emredilirdi.

1. Ölüm ve Yaralanma Gibi Adli Olaylarda Keşif

Ölüm, yaralama, intihar, boğulma, tecavüz gibi adli olaylarda keşfin gerçekleşmesi için ilk basamak mağdurun ailesi veya halkın ya da halktan birinin mahkemeye ihbarda ya da şikayetde bulunması gerekmektedir. Bu durumda kadı, olayın *keşf ve tefahhusu* için bir naib ve kâtip/mübaşir görevlendirirdi. Ortaylı, Osmanlı yargı sisteminde keşif işleminin bizzat kadının görevi olduğunu kadının herhangi bir özrü varsa bu iş için naiplerini görevlendirdiğini ifade etmektedir (Ortaylı, 1994:60). Ancak Adıyeke'nin incelediği Girit kadı sicillerinde ve bizim incelediğimiz sicillerde keşif ve muayene gerektiren davaların hiçbirinde kadının doğrudan kendisinin keşif yaptığına dair bir kayda rastlamadık (Adıyeke, 2014:366). İstanbul sicillerinden anlaşıldığına göre İstanbul mahkemelerinde sadece bu işle görevli keşif naibi adıyla bir görevli bulunurdu. Taşradaki sancaklarda ise keşifle görevli naib bulunmaz, kadı ehl-i vukuf bir kişi ile kâtip görevlendirirdi. Osmanlı'da keşif için en yetkili kişinin çoğunlukla naib olduğunu söylemek mümkündür. Olay yeri ve olayın niteliğine bağlı olarak zaman zaman keşif heyetinin içinde idarenin görevlendirdiği voyvoda, zabıt, mütesellim ve subaşı gibi görevliler de bulunmaktadır (Adıyeke, 2014:366). Ayrıca keşif heyetinin diğer üyelerini *cem-i gafir ve cem-i kesir* halde *bî-garaz kimseler* diye adlandırılan kişiler oluşturmaktadır. Sayıları birden fazla olan bu kişiler için sicillerde *bî-taraf ve udûl-i müslimin* tabirleri de kullanılmaktadır. Tüm bu tabirler keşif heyetini oluşturan bu grubun tarafsız ve adil kişiler arasından seçildiğini göstermektedir. Eğer ölen, yaralanan, darbedilen kadın ise keşif heyetinin içine kadınlar da dahil edilirdi. Aynı şekilde çocuk düşürme/düşürtme olaylarında da kadınlar görev alırlardı. Antep'te işlenen bir cinayetin keşif raporunu hazırlayanlar arasında Biruz kızı Gülef ile Abdullah kızı Emine adlı kadınlar

bulunmaktadır. Ayrıca bu kayıt, keşfin bütün süreci ve olayın nasıl meydana geldiğini göstermesi bakımından da değerli bir örnektir². Naib, gerekli keşfi açıkta, huzurda yapar ve bir rapor hazırlayarak kadıya sunar. Çoğu keşif raporlarında şuhûdü'l-hâlin de imzaları vardır. 21 Aralık 1702 tarihinde bir gün önce Kütahya'da evinde kendi halinde otururken Kör Halil'in açtığı ateş nedeniyle pencereden gelen kurşunun sol kulağının altına isabet etmesiyle hayatını kaybeden Mehmed'in oğlu keşif talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine mahkeme Mevlânâ el-hâc Mustafa Efendi'yi keşif için görevlendirmiştir. Ayrıca mütesellim Halil Ağa da mübâşir olarak tayin edilmiştir. Keşif heyatinin diğer üyeleri bî-garaz müslimin kişilerden oluşturulmuştur. Keşif heyeti olay yerine vardıklarında maktulün sol kulağı dibinden tüfek saçmasıyla vurulduğunu ve bundan dolayı hayatını kaybettiğini müşahâde etmişlerdir. Çocuklarının katil olarak Kör Halil'i işaret etmeleri üzerine köy halkı sorgulanmış ve onların şahitliği ile katilin Kör Halil olduğuna dair bir rapor hazırlanarak mahkemeye sunulmuştur. Raporun altında şuhudu'l-halin de isimleri bulunmaktadır (Sarıavcı, 2007:235-236). Şuhudu'l-hal içerisinde bilir kişi ve keşif heyetinden kişiler de yer almaktadır (Kılınç ve Kayar, 2019:45). Böylece hazırlanan raporlar, hüccet olarak sicile kaydedilirdi. Kadı, sadece durumu tespit ile yetkili olduğu için ceza tertip edemezdi. Verilen hüccete göre suçlu bulunan kişi sancak kanunnamesinde veya 19. yüzyıla gelindiğinde Ceza Kanunnamesi'nde belirtilen usule göre cezalandırılırdı.

Yaralama olaylarında keşif heyeti, yaralıya *cârihin kimdir deyu sual* eder ve yaralıdan kendisini yaralayanın ismini vermesi beklenirdi. Yaralı sadece yaralıyandan davacı olduğunu beyan ederdi. Bu beyan, söz konusu kişinin olası bir durumda yaradan ölmesi halinde dem-i diyetini, kendisini yaralayandan talep edilmesi anlamına gelirdi. Manastır'ın Hamza Bey mahallesinden yaralı olan Ahmed bin Ferhad adlı gencin akrabalarının 7 Kasım 1640 tarihinde mahkemeye müracaatları üzerine, Mevlâna Kâtip Mustafa Çelebi keşif amacıyla görevlendirilmiş, isimleri yazılı Müslümanlarla birlikte yaralıya bakılmış ve sol kolundan ve sol tarafından beş yerinde darp kaynaklı yara aldığı görülmüştür. Ahmed'den kendisini yaralayanın kim olduğu sorulduğunda, Hacı Hüseyin'in oğlu Mehmed'in kendisini yaraladığını, bu yaradan ölürse dem ve diyetinin kendisinden talep edilmesini beyan etmiştir (Erikci, 2019:159).

Keşif işlemi, keşif gerektiren olaylarda mağdurun ailesi, komşuları, köy veya mahalle halkının mahkemeye ihbar etmesiyle başlatılırdı. Mütesellim veya sancakbeyi de şahit oldukları olaylar

² "Mahmiyye-i Ayntab Mahallâtından Kanalıcı Mahallesi sükkânından Mehmed Bin Beyazid nam kimesne meclis-i şer'i hâtır-ı lazımu't-tevkire gelub takrîr-i kelâm ve bast-i merâm idub Mahalle-i mezbûrede Mustafa nam kimesnenin mülk menziline icâre ile sâkin olub Kasım Mahmud bin Cuma nam şab-emred işbu bin altmış senesinin Muharremü'l-haramının yirmi dördüncü erbaa (27 Ocak 1650)günü kuşluk vaktinde zikr olunan menzil dahilinde li-ebeveyn karındaşı olub benim zevcem olan Döndü nâm hatunu sol memesi altından bıçak ile urub katl eylemisdir kâbel-i şer'den üzerine adam varub keşf olunub ve hâzır olan bî-garaz müselmanlardan dahi husûs-u mezkûr sual olunub tahrîr olunmasın taleb iderim didikde kâbel-i şer'den husûs-u mezbûr için fahru'l-müderresin Mevlâna Mehmed Efendi ibni Hüseyin irsâl olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestûru'l-esâmisi olan müslimîn ile menzil-i mezbûrda münkaliben mezbûrenin üzerine varilub muayene ve müşâhede eylediklerinde f'lvaki' mezbûre Döndü Hatun sol memesi altından bıçak ile urulub münkaliben müteveffiyeye olduğu zâhir ve muayyen olub vech-i meşrûh üzere münkaliben müteveffiyeye olduğu hâtır-ı bî'l-meclis olan müselmanlardan Osman bin Hacı Mehmed ve Mezrun binYusuf ve Mehmed bin İbrahim nam kimesne ve yine müteveffiyeye-i mezbûrenin başında hazırûn olan nisa tائفesinden Gülef binti Biruz ve Emine binti Abdullah nâm hatunlardan husûs-u mezbûr sual olundukda her biri cevablarında mezbûr Mehmed mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü yevmü'l-erbaa günü kuşluk vaktinde hemşiresi mezbûre Döndü hatunu sol memesi altından bıçak ile urub katl itmışdir alâ-tariku'ş-şehâdet haber virdiklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde keşf ve tahrîr idüb meclis-i şer'a alâ vaka'a haber virmeğin mâ-vak'a bi't-taleb ketbolundu". Hüsnîye Güner, 21 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicil Defteri H.1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006, s. 343

için keşif talebinde bulunabilirdi. Mesela; Kıbrıs'ta 3 Haziran 1610 (11 Rebiülevvel 1019) tarihinde Şehir Subaşı Haydar, Yako veled-i Zovan'ı Ayakaşani mahallesinde başından yaralı olarak bulmuş ve mahalle halkını mahkemeye getirmiş ve gerekli keşfin yapılmasını talep etmiştir³. Mağdurun velisi ya da yakını kısas isteyebilir veya *udûl-ı müslimîn* araya girmesi ile taraflar, dem-i diyet üzerinden anlaşabilirlerdi. Ki bu yolla ölüm olaylarında dahi tarafların anlaşığına rastlanmaktadır. Meselâ; 15 Zilhicce 1165 (20 Ekim 1752) tarihinde Antep'in Akyol mahallesinde Yusuf Ağa'nın, Mehmed Ağa tarafından katledilmesi üzerine açılan bir davada, maktulün iki eşi, kızları, kız kardeşi ve annesi mahkemede bazı kişilerin aracı olmaları nedeniyle sulh yapmayı kabul etmişlerdir. Kendileri 280 kuruş nakit ile sulha razı olduklarını beyan etmişlerdir (Karasakal, 2010:539-540). Kısas davalarını uygulamak için mutlaka padişahın iradesi gerekirdi. Bazı hallerde padişahın fermanı ile beylerbeyleri tarafından mahallinde kısas hükmü icra edilirdi. Kısas hükmünün uygulanmasını, halk arasında kan davalarına dönüşmemesi için devlet uygulardı.

Yukarıda zikredilen kaynaklarda ölüm ve yaralanmalara dair adlî keşif olaylarıyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Özen Tok, 1650-1660 tarihleri arasında Kayseri sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada 75 ölüm ve yaralama kaydı tespit etmiştir (Tok, 2007:327-347). Kayseri sicillerinde olduğu gibi diğer sicillerde de ölüm ve yaralama olaylarına dayalı yapılan keşifler, diğer keşif uygulamalarına göre oldukça fazladır.

Ölüm ve yaralama olaylarında mağdurun kendisi, yakınlarından biri, köy veya mahalle ahalisinden veya ehl-i örften bazı kişiler tarafından olayın mahkemeye intikal ettirilmesi, keşfin ilk aşamasıydı. Söz konusu kişiler, olay mahalline gidilmek suretiyle keşfin yapılması hususunda talepte bulunurdu. 22 Ocak 1686 tarihinde Rusçuk kazasına bağlı Mihrimah Sultan vakıflarından olan Tetova köyünden müslim ve gayr-i müslimlerden oluşan heyet mahkemeye gelip, Ulya deresi olarak bilinen yerde Kireç kapısı içinde Kadriye adlı kıptî zımmiyenin öldüğünü haber vererek keşif talebinde bulunmuşlardır. Olay yerinde yapılan keşifte Kadriye'nin başından ve ensesinden yaralayıcı aletler ile darbedildiği ve darbdan kaynaklanan yaralanma ile hayatını kaybettiği rapor olunmuş ve kaydedilmiştir (Tanıdı, 2013:72). İstanbul Eyüp'te Nakkaş Paşazâde çayırı olarak bilinen yerde bir gün önce İsteyan adlı zımmî ölü ve Miho veled-i Dedo da yaralı olarak bulunmuş, 17 Haziran 1655 tarihinde mahkemeye yapılan ihbar ile keşif heyeti olay yerine gitmiş ve İsteyan adlı kişinin ensesinden, sol kulağı yanından ve perçemi içinde silah ile vurularak katledildiği anlaşılmıştır. Miho adlı kişinin ise yapılan muayene sonucunda balta ile ağzına vurularak biri hariç tüm dişleri kırıldığı görülmüştür. Yaralı, *cârihin kimdir* sorusuna keşfin yapıldığı günün gecesinde otlakçı Hasan Beşe tarafından haksız yere vurulduğunu beyan etmiştir (Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, 2011: s. 77-78). Bazı yaralanma olaylarında eğer kişiler mahkemeye gidecek güç ve kudrete malik değiller ise bazı kişilerin yardımıyla mahkemeye getirilip keşif yapılmasını talep etmesi sağlanırdı. Mesela 1 Mayıs 1652 tarihinde Kayseri'ye bağlı Erkilet köyü ahalisinden bazı kişiler mahkemeye gelerek, bir gün önce köylerine gelen birisinin Ferhad veled-i Arzman'ı sırtından ve omzundan balta ile yaraladığı, Ferhad'ın ağrısının fazla olması nedeniyle kendi

³ "Oldur ki; Hâlâ Şehir Subaşı olan Haydar Subaşı meclis-i şer'a Ayakaşani Mahallesi zimmîlerini meclis-i şer'e ihzâr edüp mahalle-i mezbûrede işbu hâzır fi'l-meclis Yakomo veled-i Zovan Etmekci zimmîyi başından mecrûh bulundu eser-i cerâhati keşf olunmak murâd ederim dedikde fi'l-hakika zimmî-i mezbûrun başında eser-i cerâhati olmağın vâki'u'l-hâl bi't-taleb kayd olundu". Kıbrıs Şer'iyye Sicili 3, s. 162.

kendine mahkemeye gelmeye gücü olmadığından, araba ile mahkeme kapısı önüne getirilmiş ve durumunun keşfi talep edilmiştir (Tok, 2007: 330-331).

İncelediğimiz bazı sicil örneklerinde cinayetlerin sebebi hakkında fikir sahibi olmaktayız. Konya'nın Sahra nahiyesinde namus meselesi yüzünden gerçekleşen bir cinayeti örnek mahiyetinde vermek mümkündür. Raziye isimli kadın, annesi Emine tarafından evinde iken boğularak öldürülmüştür. Keşif esnasında anne, kızını katlettiğini itiraf etmiş sebep olarak da köy ahalisinden Receb bin Abdullah'ın kızına tecavüz eylemesini göstermiştir. Bu sicilde tacizde bulunan Receb ve katil anne hakkında nasıl bir ceza verildiği yer almamaktadır. Ancak Raziye'nin mahalle baskısı nedeniyle öldürüldüğü söylenebilir (Sak ve Güngören, 2020:177). Benzer bir cinayet de Girit Resmo'da işlenmiştir. 27 Eylül 1656 tarihinde Resmo'nun Prasez köyünden Papa Nikola, Miheli, Andoni, Kostandin, Manol ve Franke adlı kişiler ile bütün köy ahalisi birlikte mahkemeye gelerek *karye-i mezbûre sükkânından Yorgi, avreti Zabeta'yı katleyledi, üzerine varılûb keşif ve kâtil-i mezbûrdan suâl olunub takrîr ve tahrîr olunması matlûbumuzdur* diyerek keşif talebinde bulunmuşlardır. Şuhûdü'l-hâlde isimleri yazılı Müslümanlarla birlikte maktulenin üzerine varıp, yarası muayene edildiğinden, boğazı çukurunda bıçak yarası müşahade edilmiştir. Kocası Yorgi'ye sorulduğunda *...ben katleyledim, fâhişe nâmiyle meşhûre idi, ârımdan katleyledim* diyerek ikrar etmiştir (Oğuz, 2002:332).

Bazı devlet görevlilerinin de katli olaylarına karıştıkları anlaşılmaktadır. 23 Ağustos 1686 tarihli hüccette; Anadolu teftişine memur edilen Cafer Paşa'nın adamlarından Ebubekir bin Yusuf adlı kimse konakladıkları mahalde yemek için halka zulmetmiş ve Vartan adlı zımmîyi sol böğründen kasten taşla vurarak yaralamış ve bu yaradan dolayı Vartan hayatını kaybetmiştir. Yapılan keşifte yaralarına bakıldığında, bazı yerlerde kan kaçaıkları olduğunu tespit etmişlerdir. Vartan'ın varisleri olan eşi Narin, oğlu Aygiva ve kızları Sara ve Bahar, vekilleri vasıtasıyla dem-i diyet talebinde bulunmuşlar ve Ebu Bekir'den başka kimse ile dava ve nizalarının olmadığını beyan etmişlerdir (Dereci, 2020: 283-284). 18 Mayıs 1651 tarihli keşif hüccetinde Mustafa Ağa ibn-i Bahşi adlı kişinin kardeşi, mahkemeye yaptığı ihbarla kardeşinin yaralandığını ve halâ Seydi Ali Paşa'nın sarayında yattığını ve keşif yapılmasını talep etmiştir. Mevlâna Mehmet Efendi'nin görevlendirilmesi üzerine Mustafa Ağa'nın sağ kulağının yanından topuz yarası ve sağ ile sol küreği, sağ kolunun bilek altı ve sağ elinin serçe parmağında kılıç yarası olduğu tespit edilmiştir. Mustafa Ağa'ya kendisini yaralayanın kim olduğu sorulduğunda, tahririn yapıldığı tarih gecesi yatsı vakti Mataracı'nın ziyafetinden dönerken Mütessellim Hacı Ali Ağa'ya rast geldiğini ve haksız yere kendisini yaraladığını ve bağda bir gümüş bıçak ve gümüş hançer kını ve bir miktar kumaş aldığını, eğer bu yaradan ölürse, dem-i diyetinin Mütessellim Hacı Ali Ağa'dan alınmasını talep etmiş, Mevlana da olayı mahallinde kaydedip şahit olan Müslümanlarla birlikte mahkemeye takririni sunmuştur (Yılmaz, 2005: 58-59)

(Gazi)Antep siciline yansıyan tarihsiz bir keşif hüccetinde cinayetin nasıl işlendiği ve katilinin itirafı önemli bir örnek olarak görülebilir. Antep sancakbeyi Hüseyin Bey'in kethüdası Hüseyin Ağa tarafından mahkemeye gönderilen Ali adlı kişi Musa adlı kişinin hanında bir yeniçerinin öldürüldüğü ve keşif talebinde bulduklarını söylemiştir. Keşif heyeti olay mahalline gidip ceset üzerinde yaptıkları incelemede başının göğsünden hançer ile kesildiğini ve ağzından kılıç ile öldürüldüğü tespit edilmiştir. Civarda yapılan araştırma sonucunda bulunan yeniçeri Mahmud bin

Mehmed'e katledilen yeniçerinin kim olduğu ve kimin tarafından katledildiği gibi sorular sorulmuş ve Mahmud maktulün kendisi tarafından öldürüldüğünü ve kimsenin dahli olmadığını itiraf etmiştir (Çam, 2008: 131-132).

1.1. Fail-i Meçhul Ölüm Keşifleri

Fail-i meçhul ölümlerde de cesedi bulanlar tarafından mahkemeye ihbarda bulunur ve keşif talep edilirdi. Fail-i meçhul ölüm olarak kalmış bir vakaya Said-ili nahiyesinin Lâdik köyünde karşılaşmaktayız. Bu olaydaki maktul, on iki yaşlarında olduğu belirtilen Ali isimli bir çocuktur. Köy yakınlarındaki Akkinisa isimle bölgede istismar edilen Ali'yi bulan kişiler mahkemeye haber ederek keşif isteğinde bulunmuşlardır. Mahkemenin keşfi ile Ali'nin *boğazında ve bileklerinde ve dizlerinde ip beresi ve alameti-i hank ve yüzü ve başı sürtük ve azasının ekseri berelü olup mak'adı parelenmiş* olduğu rapor edilmiştir. Anlaşılan o ki, çocuk elleri ve ayakları bağlanıp tecavüz edildikten sonra boğularak öldürülmüştür. Olay ne yazık ki faili meçhul olarak kalmıştır (Sak ve Güngören, 2020:177-178).

17. yüzyıl Amasya sicilleri üzerinde keşif olaylarıyla ilgili etraflı bir çalışma yapan Sibel Kavaklı, ölümlerin odun düşmesi, boğulma, sele kapılma, yıkılan damın altında kalma, ağaçtan düşme, ateşe düşme, çatının altında kalma, salıncaktan düşme, tüfikle kendini vurma, kuyuya veya harka düşme olarak örnekleriyle birlikte tasnif etmiştir (Kavaklı, 2013:129-135). Bunun dışında kasten öldürme, eceliyle ölüm, intihar ve nedeni bilinmeyen ölümlere dair muhtevalı örnekler vermiştir (Kavaklı, 2013:135-138).

1.2. Kaza Sonucu Gerçekleşen Yaralanma ve Ölüm Keşifleri

Kaza ile ölümlerin başında iş kazaları sonucunda meydana gelenler bulunmaktadır. Mesela, 6 Ağustos 1698 tarihli hüccette, Kıbrıs'ta Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinden Mehmed bin Nasuh adlı çocuğun amcasının talebi ile Hacı Abdi'nin bahçesinde bulunan su kuyusu dolabının üstündeki asmadan üzüm keserken düşüp dolabın kirişine başını sıkıştırarak ölmüştür. Yapılan keşif üzerine gerçekten Mehmed'in başı dolabın kirişi ile oku arasında kaldığı tespit edilmiş ve bu nedenle öldüğü anlaşılmıştır⁴.

Kaza ile ölümlerden bazıları kişilerin nefis-i müdafaa amacıyla gerçekleşmiştir. 31 Ekim 1655 tarihli bir keşif hüccetinde, Havass-ı Sultaniye kazasına tabi Terkos nahiyesinde el-Hac Mihalic köyü halkından Handan Beşe bin Abdullah, evine hırsız olarak giren Kurd adlı genç zımmîyi, Kurd'un elindeki harbeyi alarak başını sol tarafında vurup öldürdüğünü beyan ile keşif talep

⁴ "Mehmed bin Nasuh nâm mürâhik târîh-i kitâb günü mahalle-i merkûmede vâki' el-Hâc Abdi nâm kimesnenin bağçesi içinde olan kuyunun dolabı üzerine sun'uyla çıkup dolab-ı merkûmun bâlâsında asma şeceri olmağla üzüm kat' ederken hatâ'en başını dolab-ı merkûmun kirişi ile oku arasına geçüp hurd u helâk olmağın üzerine varılıp keşif ve tahrîr olunmak matlûbumdur dedikde cânib-i şer'-i mutahhardan Mevlânâ Hamza Efendi ibn-i Ali ta'yîn ve irsâl olunup ol dahi hâlâ vâlî-i vilâyet olan düstûr-ı mükerrerem, müşîr-i mufahham, nizâmü'l-âlem devletlü, sa'âdetlü vezîr-i mükerrerem ve muhterem Mustafa Paşa...taraf-ı bâhirü's-şereflerinden mübâşir ta'yîn olunan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân el-Hâc Osman Ağa bin Yusuf ve zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî olan müslimîn ile bağçe-i mezkûreye varup fi'l-hakîka mezbûr Mehmed'in başı dolab-ı merkûmun kirişi ile oku arasında kalup hurd u şikest olup ol vecihden fevt ve helâk olduğu mu'âyene ve müşâhade olunmağın mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Çukadâr Ali Beşe bin Abdullah ve Muhzîr Hasan bin Mehmed ile meclis-i şer'a gelüp alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu". *Kıbrıs Şer'iyye Sicili 6*, s. 11-12.

etmiştir. Yapılan keşifte ahalinin Handan Beşe'nin hanesine tecavüz eden kişinin eşkiyadan olduğuna şahadet ettiği ve Kurd'un başının sol tarafındaki yara ile öldüğü tespit edilmiştir⁵.

Bazı ölümler ise kaza kurşunu nedeniyle yaşanmıştır. İstanbul'da Yedikule yakınlarında Bucakbağı mahallesinde oturan Ayşe bint-i Abdullah adlı kadın 13 Mayıs 1676 tarihinde kaza kurşunu ile vefat etmiştir. Keşif raporu da bu doğrultudadır⁶.

Sicillerde Osmanlı halkının ziraat, ulaşım ve gıda sektöründe kullandıkları hayvanların ölümcül darbeleri ile çok sayıda insanın hayatını kaybettiğinee dair bir çok örnek bulabilmekteyiz (Sak ve Güngören, 2020:191). 4 Aralık 1698 tarihinde talep edilen keşif, Kütahya Saray mahallesinde İsmail adlı kişinin on iki yaşındaki oğlunun bir hafta önce bindiği atı zapt edemeyip üzerinden düşmesi ve başının taşa rast gelmesiyle yaralanıp sonrasında da bu yaradan ölmesi üzerine yapılmıştır. Bunun üzerine mahkeme tarafından Mevlâna Abdülkerim Çelebi keşif ile görevlendirilmiş ve bi-garaz müslimin ile İsmaili'in evine varılıp meftanın cesedi incelenerek başının sağ tarafının yaralandığı ve bu yüzden vefat ettiğine dair rapor yazılmıştır (Dağlı, 2004:102-103).

Bazı ölümler dikkatsizliğin sebep olmasından kaynaklanmıştır. Kütahya'nın Etrafşehir nahiyesine bağlı Akkilise köyünden Süleyman adlı kişi 22 Mart 1701 tarihinde aynı köyden olan Halil bin Abdülkerim'in eşi Sakine Hatun'un altı aylık bebeği Bayezid'i ocak başında yatırdıktan sonra dışarıya çıktığını ve çocuğun yanarak öldüğü için keşif talebinde bulunmuştur. Mevlâna Abdülkerim Efendi ibn-i Mehmed ve mütesellim Ali Ağa'nın içinde olduğu keşif heyeti olay mahaline gidip inceleme yapmışlardır. Hazırlanan raporda bebeğin sağ ve sol ayaklarının tamamen yanarak öldüğünü belirtmişlerdir (Dağlı, 2004:342-343).

⁵ "Havâss-ı sultânîyye kazâsına tâbî' Terkos nâhiyesi ihtivâsından El-Hâc Mihaliç demekle ma'rûfe karye sâkinlerinden işbu râfi'ü'l-kitâb Handan Beşe b. Abdullah nâm râcil meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm edip târih-i kitâb gecesi nisfu'l-leylede ben zevcem ile uykuda iken karye-i merkûmede ter oğlanı Kurd nâm zimmî sokak kapısı ile harmanım kapısını açıp haremime girip ben dahi evime harâmzâde girmişdir deyû haberdâr olduğumda evimden harbe ile taşra haremime çıktığımda mezbûr Kurd beni elinde olan âlet-i harble urup boşa getirip ben dahi harbe ile darb eylediğimde başının sol tarafına darb ve katl eyledim kibel-i şer'-i şerîfden üzerine varılıp keşf ve müşâhede olunmak matlûbumdur dedikte savb-ı şer'-i kavîmden umdetü'l-müderrişin Mevlânâ Receb Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i sahîfede mastûrül-esâmî müslimîn ile katil-i mezbûrun üzerine varıp fi'l-vâki' mezbûr Kurd serika kasdıyla merkûm Handan Beşe'nin menziline girip haremimde katl olunduğu ve eser-i cerhi başının sol tarafında olduğunu ba'de'l-keşf müşâhede ve mu'âyene eylediklerini ve ahâl-i karye-i merkûme katil-i merkûmun kendi hâlinde olmayıp harâmîyyûn ve eşkiyâdandır deyû haber verdiklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'dehû meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb [ketb] olundu." *Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H.1065-1066/M.1655)*, İstanbul 2011, s. 221.

⁶ "Mahmiye-i İstanbul'da Yedikule kurbunda Bucakbağı mahallesinde sâkine Ayşe bt. Abdullah nâm hâtun târih-i kitâbdan bir gün mukaddem, mahalle-i mezbûre imâmı Mustafa Efendi'nin menziline hatâ'en tüfenk ile vurulup fevt olmağın mahallinde keşf ve tahrîr olunmak bâbında buyruldu-yı şerîf vârid olmağla imtisâlen-leh savb-ı şer'-i şerîfden irsâl olunan Mevlânâ es-Seyyid Muharrem Efendi b. es-Seyyid İsmail [ve] mahmiye-i mezbûrede asesbaşı olan Mehmed Ağa ile Subaşı olan Ahmed Ağa ve zeyl-i vesikada mastûrül-esâmî olan müslimîn ile merkûm Mustafa Efendi'nin menziline varıp mezbûre Ayşe'yi mu'âyene ettiklerinde mezbûr Mustafa Efendi'nin sulbî kebîr oğlu İsmail Beşe nâm kimesne kurşun ile bir kebîr tabancalı tüfengi ağızlayıp menzil-i mezbûrda pencere üzerine ta'lik ettiğinden sonra mezbûre Ayşe Hâtun bir maslahat için menzil-i mezbûra varıp mezbûr Mustafa Efendi'nin sagîr oğlu Mehmed ol tüfenk ta'lik olunan mahalle Mushaf-ı şerîf ta'lik ederken zikr olunan tüfengın tabancasına hatâ'en gergisi dokunmağla ol tüfenk atılıp içinde olan kurşun mezbûre Ayşe'nin boynunun sağ tarafından vurup sol tarafından çıkmakla mezbûre Ayşe Hâtun fevt olmuş bulunduğunu mu'âyene ve müşâhede ettiklerinden sonra Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve ma'an irsâl olunan Durmuş bin Pîr Veli ve Mehmed b. Mehmed ile meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu." *İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676) İstanbul 2010, s. 279.*

Boğularak hayatını kaybedenler için de keşif yapılmıştır. 1675 yılında Kastamonu Mütesellimi olan Ali Ağa tarafından mübâşir ta'yîn olunan Yazıcı Mehmed Ağa mahkemeye gelerek Bozoğlak köyüne yakın Çatal Amrud adlı mevzi'de tahmînen üç yaşında bir erkek çocuğu boğularak öldüğünü ve olay mahallinde keşif ve tahrîr olunmasını talep etmiştir. Keşif için görevlendirilen Mevlânâ Ahmed Efendi heyet ile vardığı olay yerinde çocuk üzerinde inceleme yapıp yüzündeki çalı yırtığından başka bir iz bulunmadığını ve çocuğun boğularak hayatını kaybettiğini tahrir etmişlerdir (Dağsever, 2017: 305).

1.3. Doğal Ölüm Keşifleri

Konya kalesi dizdarı Veli Ağa, eşkıya Akşehirli Kara Ali'nin Karaman Mütesellimi Abdülgaffar Ağa tarafından yakalanıp kalede hapsedildiğini ve hapisteyken öldüğünü ihbar etmesi üzerine, Mevlâna Halil Efendi keşif yapmak üzere görevlendirilmiş ve yapılan keşifte Kara Ali'nin eceliyle öldüğü 17 Ağustos 1686 tarihli hüccet ile tespit ve kaydedilmiştir (Dereci, 2020: 278).

1.4. İntihar Keşifleri

Sicillerde intihar olaylarına da çokça rastlanmaktadır. İstanbul'da Çakırağa Mahallesinde Sinan Çavuş vakfî odalarında oturan Berber Mustafa bin Hüseyin adlı kişi, 23 Ekim 1688 tarihinde mahkemeye başvurarak kızı Fatma'nın kendisini bahçedeki asma çardağına asarak intihar ettiğini ve keşfin yapılmasını talep etmiştir. Mahkemeden görevlendirilen heyetin yaptığı keşif ile gerçekten Fatma'nın kendisini asma çardağına asmak suretiyle öldüğü tespit edilmiştir (İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil, 2019: 63).

1.5. Tabiat Olayları Sonucu Gerçekleşen Ölüm Keşifleri

Herhangi bir saldırı olmadan tabiî afetlerden dolayı ölenlerin cesetleri ve olay yeri üzerine de keşif yapılıyor ve kayda geçiriliyordu. İnsan etkisi olmadan gerçekleşen doğal afetler, ciddi can ve mal kaybına neden olmuşlardır. Bu olaylardan biri yıldırım düşmesi sonucu gerçekleşen ölümlerdir. Mesela 21 Haziran 1656 tarihinde Hisarcık köyünde çift süren Seydi bin Ali'nin yıldırım düşmesi sonucu ölümü üzerine mahkeme tarafından keşif ile görevlendirilen Mevlâna Mustafa Çelebi ve Hüseyin bin Abdullah yanlarında bir grup Müslümanlardan oluşan heyetle birlikte olay yerine gidip, Seydi'nin azalarına bakıp; ensesinin, sol kulağının, yüzünün ve boynunun ve sair azaları ile elbiselerinin yandığı muayene ve müşahade etmişlerdir (Tok, 2007:331). 27 Mayıs 1699 tarihinde Lefkoşa'nın Balvemedoho köyünden Mihail veledi- Yani, Lubid ovası olarak bilinen yerde üzerine yıldırım düşmesi sonucu ölmüştür. Kıbrıs Mütesellimi Ahmed Bey, Ömer Ağa bin Yusuf'u mübaşir olarak görevlendirmiş ve "*Mihail veled-i Yani nâm emred zimmînin üzerine varup ba'de'l-keşf ve'n-nazar fi'l-hakîka sol kulağının dibine isâbet ve ihrâk eylediği mu'âyene ve müşâhede olunmağın mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Ahmed Çelebi ibn-i Abdullah ve Osman bin Hasan ile meclis-i şer'a gelüp alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu*" şeklinde rapor düzenlenmiştir (Kıbrıs Şer. Sic. 6: 85).

1.6. Salgın Hastalık Sonucu Gerçekleşen Ölüm Keşifleri

Tabiî afetler gibi salgın hastalık dolayısıyla gerçekleşen ölüm olaylarında da keşif yapıp kayda geçirilmiştir. Meselâ; Mayıs Sonları 1524 (Evasıt-ı Receb 930) tarihinde Üsküdar'da

Yeniçeri Kethüdası olan Süleyman bin Abdi, hizmetinde olan Ahmed adlı sarı renkli yeşil gözlü orta boylu Bosna asıllı genç acemi yeniçerinin vebaya yakalanarak öldüğünü bildirmiş ve yapılan keşifte gerçekten Ahmed'in vebadan öldüğü müşahade edilmiş ve kaydedilmiştir (Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 2010:75).

2. Kamusal Mekânların Keşfi

Zamanla kamusal mekânların tahrip olması neticesinde yenilenmesi ihtiyacı doğmaktaydı. Söz konusu mekânın yenilenmesine gerçekten ihtiyaç olup olmadığı hakkında keşif yapılırdı. Böylesi durumlarda keşif heyetinin içinde işin ehli mimar ve ustalar bulunurdu. Onların keşfinden sonra mekânın tamiri için nelerin yapılması gerektiğini gösteren ve bu işlem için öngörülen masraflar hesaplanarak Padişaha arz edilirdi. Yapılan inceleme sonunda teklif edilen tamir ve masraf miktarı uygun görülürse, arzuhalin üzerine Padişah tarafından uygun olduğu ve emrinin yazılması hususunda hatt-ı hümayun yazılır ve tarih atılırdı. Bu bağlamda kale, palanga ve köprü iç ve dış güvenliğin sağlanması için önemli olduğundan yıkılan yerlerin tamir edilmesi hususunda vakit kaybedilmemesine dikkat edilirdi.

2.1. Kale, Palanga, Köprü

12 Haziran 1760 tarihinde merkeze sunulan arzuhalde, Özi kalesinin tamir gerektiği bildirilmiş ve gereğinin yapılması uygun bulunarak 22 Eylül 1757-29 Ekim 1759 (8 Muharrem 1171-7 Rebiülevvel 1173) tarihleri arasında geçen 777 günde tamir ve tekmiil olunmuştur. Muhtelif malzeme ve amele ücretleri dâhil toplam ücret 31.497 kuruş olmuş ve bunun 8.262,5 kuruşu bölge tüccarı ve yerli halktan borç alınmıştır (C.AS. 8/29 C.AS.0008.00289.001). Özi kalesi ile Hoca limanı arasındaki palanga ve Bender kalesinin yapılan keşif sonucunda tamir edilmesi gerektiği merkeze arzedilmiş ve Yeğen Paşa ile Gürcü Süleyman bu husus ile görevlendirilerek, gerçekten tamirin yapılması gerektiği hakkında görüşleri üzerine tamirin yapılması için 19 Nisan 1765 tarihinde hatt-ı hümayun yazılmıştır (C.NF.0001.00024.001).

Merkezden keşfe gönderilen mimar ve diğer görevlilerin harcırahı merkez hazineden ödenirdi. Özi kalesinin keşfine memur olan Ahmet Halife adet olduğu üzere harcırah talebinde bulunmuş ve 17 Şubat 1768 tarihli hatt-ı hümayun ile Ahmet Halife'ye 100 kuruş harcırah verilmesi için Baş Muhasebeye tezkire kaydı için hatt-ı hümayun yazılmıştır (C.AS.00036.01618.001).

Aynı dönemde Hotin kalesi de tamire muhtaçtı. Kalenin tamiri ile Esirî Mehmet Ağa görevlendirilmiş ve 8.340 kuruş masraf hesaplanmıştır. Bunun 7.500 kuruşu Boğdan cizyesinden karşılanmıştır. Kışın yaklaşması münasebetiyle eksikliklerin tamamlanması için kalan 840 kuruşun da gönderilmesi 29 Şubat 1768 tarihli arz ile talep edilmiş ve arzuhalin üzerine gereğinin yapılması için hatt-ı hümayun verilmiştir (C.AS.0054.02525.001).

Kırım'dan gönderilen arz ile Or, Çonkar, Üçtepe ve Cevaş tabyalarının tamiri gerektiği ve bunun için bir mimar ve bir bina emininin görevlendirilmesi talep edilmesi ve hazineden 5.000 kuruş verilmesi, tabyaların acilen tamir edilmesi, *arzuhalin cevabı beklenmeden tabyaların tamirine başlanması hususu* arzedilmiş ve 26 Temmuz 1768 tarihinde padişah tarafından uygun bulunarak hatt-ı hümayun verilmiştir (C.MTZ.18-884.1.) Bilindiği gibi 1768 yılı 1774 Kaynarca

Antlaşması ile biten Osmanlı- Rus savaşının başlangıcıdır. Bundan dolayı Kırım Hanı acilen tabyaların tamirini istemektedir. Bu durumu hükümet bildiği için hiç vakit kaybetmeden gereğinin yapılması emredilmiştir.

Medine’de bulunan Ribat-ı Kadem de zamanla harap olmuş ve tamir edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yapılan keşif ile uzunluğu 21,5 ve eni 15 zira olarak 2 katlı ve 9 odadan müteşekkil olması uygun bulunmuştur. 1000 altın olarak hesap edilen bütün masraflarının da Mısır hazinesinden ödenmesi için 8 Şaban 967 tarihinde emir verilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 1067/473).

Köprülerin tamiri de hem askerî hem de ticarî bakımdan önem arz ediyordu. Bu itibarla tamiri gerektiren köprüler, merkezden gönderilen mimarlar ve diğer yetkililer ile keşfi yapılır ve masrafları merkezî hazineden karşılanmak üzere tamir edilirdi. Edirne’deki Arda suyu üzerindeki Orta köprü olarak bilinen köprünün tamir edilmesi gerektiği merkeze bildirilmiştir. Yapılan keşif sonunda tamir için gerekli olan malzeme ile amele ve usta ücretleri için toplam 341.717 akçeye kuruş hesabı ile 2.839 kuruş 1 rub* masraf ile yapılabileceği tespit edilmiş ve bu hususta padişah tarafından 2 Mart 1683 tarihinde gerekli emir verilmiştir (İbnü’l-Emin, Umur-ı Nafia İE.NF.46). Suların kabarması ile Meriç nehri üzerindeki köprünün bir tarafının yıkılması üzerine keşif yapmak üzere Mimar Vekili Şahin Ağa görevlendirilmiştir. Yapılan keşif sonunda köprünün tamirininin 717,5 kuruşa mal olacağı tespit edilmiş ve bunun için 28 Ekim 1693 tarihinde hatt-ı hümayun sadır olmuştur (İbnü’l-Emin İE.NF.1).

2.2. Maden ve Baruthane Gibi Mekânların Keşfi

İnegöl’deki gümüş madeni de tamire muhtaçtı. Usta Mehmet Çavuş ve Mustafa bin Abdullah’ın Ekim 1619 tarihinde yaptıkları keşif sonunda tamir bedelinin 800.000 akçe olacağı, ayrıca 1 kule, 2 adet çark, ocaklar ve 5 adet kuyu açmak ve kereste ile diğer masraflar için de 59.630 akçe gerektiği şuhûdü’l-hâl ile tespit edilmiş ve zikredilen tamiratın yapılması için gerekli emir verilmiştir (İbnü’l-Emin İE.NF.1/46/2).

Kâğıthane sahrasındaki baruthanenin de tamirinin gerektiği arzedilmiş ve bu husus için Topçubaşı Hasan ve diğer ilgililer görevlendirilmiş, Müslümanların huzuru ile yapılan keşifte tamir masraflarının 24.970 akçe olacağı tespit edilmiştir. 15 Ekim 1690 tarihinde de padişah tarafından hatt-ı hümayun verilmiştir (İbnü’l-Emin 26-2365).

2.3. Gemi İnşası Keşfi

16 Kasım 1699 tarihinde Birecik kasabasında Fırat nehri üzerinde yeniden 60 adet gemi inşası için İstanbul’dan nazır olarak görevlendirilen bir vezir ile bazı kaptanlar Antep’e gelmişler ve Rakka Valisi Mustafa Paşa’nın sarayında, kadının ve diğer ileri gelenlerin hazır buldukları bir mecliste istişarede bulunmuşlardır. Bu mecliste vezir, elindeki emr-i şerif gereğince Birecik’te yeniden inşası lazım gelen 20 kıtası firkata ve 40 adedi de firkateynden daha küçük olmak üzere Birecik’ten Şattü’l-Arab’a varınca suların durumunun ne olduğunun tespit edilmesi için, yapılacak gemilerin ne kadar top ve asker alacağı hususlarının tespit edilmesi ve İstanbul’a arz ve ilam

* Buna göre kuruş 120 akçedir.

edeceğini ifade etmiştir. Bu konuda bilgi ve vukufu olanlar ile müzakere edilmesi ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İlgili emir ile eski Tuna kethüdası olup Fırat'a kaptan ve kethüda tayin edilen Murad Bey ve arkadaşları Osman Kaptan, İbrahim Kaptan, Mahmut Kaptan ve marangoz taifesinden dağ mimarı tayin edilen Yusuf Halife ve Sakızlı Beyler, kadı huzurunda toplanan kasaba halkının da bulunduğu bir meclis toplanmıştır. Mecliste nehir sularının azaldığı bir dönem olduğu, bazı bölgelerde set ve bentler olduğu ancak gemilerin bu bentlerin arasında geçebileceği arzedilmiştir. Gemilerin yapımının geri kalmaması için nehir fırkalarının uzunluğunun 27 naccar zirai ve eninin 4,5 neccar zirai, 16 oturaklı olmak üzere kanatlı fırkatayenler inşa edilmesi, kürekçi, topçu, cenkçi ve karakolcu olmak üzere 70 kişi alabilecek kapasitede olmasına karar verilmiştir. Ayrıca fırkaların 7 top alabilecek durumda olması, iki topun ağızdan dolma ve yarımşar okka gülle atar, bir tanesi koğanından top demekle bilinen ve 1,5 okka gülle atar ve dört adedi de saçma toplarıyla yapmayı taahhüt ettiklerini arzetmişler ve kadı da bu hususu hüccet ile tescil etmiştir (Atasoy, 2022:284-286). Görüldüğü gibi, Birecik'te Fırat nehri üzerinde 60 adet gemi yapılması için merkezden vezir ile kaptanlar ve diğer yetkililer görevlendirilmiş, gerekli keşif yapılmış ve nihayetinde gemilerin hangi ölçüde ve özelliklerde olması tespit edilmiştir. İstanbul'dan gönderilen görevlilerin ücretleri hakkında herhangi açıklayıcı bir bilgi yok ise de bu görevlilerin yol ücretleri ve diğer masraflarının merkezden ödeneceğini tahmin etmek zor değildir.

2.4. Kilise Binalarının Keşfi

Zamanla kiliselerin tamiri gerektiğinden, kilise mütevellisinin mahkemeye müracaatı üzerine ilgili heyet ile gerekli keşif yapıldı. Kilisenin aslına uygun olarak tamir edilmesi, genişletilmemesi ve eskiye göre yükseltilmemesi şart idi. Kıbrıs Lefkoşa'nın Tribyodi mahallesindeki Argancelo kilisesinin duvarları ile misafirhanesinin tamire muhtaç olduğu, mütevellisinin yaptığı müracaat üzerine yapılan keşif ile gerçekten zikredilen kilisenin tamire muhtaç olduğu ancak *münhedim-i mezbûrun i'âde ve ta'mîre mesâğ-ı şer'î olduğu kütüb-i fihhiyyede mastûr olmağın mezbûr dîvârı ve mezbûr misâfirhâneyi esâs-ı kadîmi üzerine ve vaz'-ı kadîmleri üzre i'âde ve ta'mîr ü termîme cânib-i şer'-i kavîmden izn ü ruhsat* verildiği 29 Ocak 1718 tarihli hüccet ile tescil edilmiştir (Kıbrıs Şer. Sic. 9, s. 3). Gene Lefkoşa'nın Deftere köyündeki Aya Yorgi kilisesinin de tamire muhtaç olduğu mütevellisi Yorgi veled-i Baba Hristodolo mahkemeye bildirmiş ve tamiri için keşif talebinde bulunmuştur. Yapılan keşif sonunda gerçekten kilisenin tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş, tamirin aslına sadık kalınması hakkındaki genel fikhî usul Arapça olarak kaydedilmiş, bu şartla kilisenin tamirine 17 Ramazan 1133 tarihli hüccet ile izin verilmiştir⁷.

⁷ "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa'ya tâbi' Deftere nâm karyede vâki' Aya Yorgi demekle ma'rûf kenîse-i kadîmenin Mütevellîsi olan işbu râfi'u'-sifr Yorgi veled-i Baba Hristodolo nâm zimmî meclis-i şer'-i enverde bi't-tevliye ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mürûr-i eyyâmla kenîse-i merkûmenin sakfi ve cüdrân-ı erba'ası sâkut ve bi'l-külliyeye harâb olmağla ber-vech-i mu'tâd dînimizi içinde icrâ mümkün olmamağla cânib-i şer'-i enverden üzerine varılıp keşf ü nazar ve mesâha olunup vaz'-ı kadîmi üzere i'âde ve ta'mîr ü termîme izn-i şer'î taleb ederin dedikde cânib-i şer'-i kavîmden Kâtib Ahmed Efendi ibni Mehmed ta'yîn ü irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda mastûru'l-esâmî olan Müslimîn ve medîne-i mezbûrda Mimarbaşı olan Kostanti nâm zimmî ile kenîse-i merkûmenin üzerine varulub ba'de'l-keşf ve'n-nazar fi'l-hakîka kenîse-i merkûme vech-i meşrûh üzere bi'l-külliyeye münhedim ü harâb olup i'âde ve ta'mîre ihtiyâcı olduğu mu'âyene vü müşâhede olunduktan sonra Mimar-ı mezbûr be-zirâ'ı bennâ mesâha eyledikde kenîse-i merkûmenin şimâl cihetinden arzı iki buçuk zirâ' ve tûlü sekiz zirâ' olup bâkî kalan cüdrânında iki kapı ve altı şavk delüğü ve on altı tahta iskemle alâmeti olmağın kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan Mustafa bin Mehmed ve Abdullah Çelebi ibni Mehmed ile meclis-i şer'a gelip alâ-vukû'ihî

2.5. Su Yollarının Keşfi

Su yollarının tamiri de önem arz ediyordu. Bu hususa dair pek çok örnek mevcut olup burada birkaç örnek vereceğiz: Çorum dizdarına 14 Receb 972 tarihinde yazılan hükümde; Çorum'da yapılan kalenin halkının içme suyun ihtiyaçları olduğunun bildirilmesi üzerine gerçekte kale müstahfızlarının suya ihtiyacı var ise kadının güvenilir kişiler ve bir muhammin ile araziye çıkıp kale ile su arasındaki uzaklığın ölçülmesi, suyun kaleye getirilmesi için ne kadar harcama yapıldığı, Ağustos ayında suyun ne kadar azaldığının tespit edilerek bir tahminde bulunulması ve durumun ayrıntılı olarak yazılması istenmiştir (6 Numaralı Mühimme Defteri I, 1995:411). Lefkoşa'nın Esimof köyündeki Cafer Paşa vakfına ait çiftliğin su yolu harap olduğu için vakıf mütevellisi Recep Bey, 1677 tarihinde gerekli tamiratın yapılması amacıyla keşif talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Mevlana Habib Efendi ile isimleri yazılı olan Müslümanlarla zikredilen su yoluna gidilmiş, yapılan keşifte gerçekten tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş, 60 kuruşa ancak tamir edilebileceği, daha azı ile mümkün olmayacağına dair rapor sunulmuştur. Bunun üzerine vakfın tamir edilebilmesi için gerekli olan 60 kuruşun çiftliğin icaresinden harcanması kaydıyla vakıf mütevellisi Recep Bey'e izin verilmiştir⁸.

2.6. Çeşme, Cami Gibi Vakıf Eserlerin Keşfi

Zamanla tamir edilmesi gereken vakıf eserler de aynı usul ile keşfedilmiştir. İstanbul'da Süleymaniye mahallesinde Mismari Abdi vakfına bağlı iki evin üst odalarının ve ocağının tamamen yıkıldığı mütevellisi tarafından mahkemeye bildirilmiş ve tamiri için keşif talebinde bulunulmuştur. Hassa mimarlardan Üstad Mustafa ve adlı yazılı bî-garaz Müslümanlardan oluşan heyet ile yapılan keşifte, evlerin tamire muhtaç olduğu müşahede edilmiş ve toplam 4.740 akçe ile tamir edileceğine karar verilmiş ve Şubat başları 1618 (Evasıt- Safer 1027) tarihinde mahkemeye arzedilmiştir (İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2010: 85-86).

Müneccimzâde vakfı mütevellisi Mehmed Çelebi bin Ahmed mahkemeye gelerek Küçük Karaman Çarşısı'nda 28 odası olan hanın içinde Sultan Süleyman Cami'nin suyu aktığından, hanın dolma taş duvarına zarar verdiği, hanın tuvalet lağımının da su yoluyla birleştiğinden bütün binaya zarar verdiğini bildirmiştir. Mahkeme tarafından naib ve muhammin⁹ tayin edilmiş ve yerinde yapılan keşifle tamire izin verilmesi uygun bulunmuş ve toplam tamirine 17.122 sarf

inhâ vü takrîr etmeğın “ve yecûzû meremmetü'l-kenâyisi ale'l-vaz'ı-s-sâbıkı ve yu'âdü münhedeme minhâ min-gayri ziyâdetin mine'l-usûli ve'l-levâhık” mazmûnu üzere ve vaz'-ı kadîmi üzere ta'mîre ruhsat birle mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu. *Kıbrıs Şer. Sic. 10*, s. 127

⁸ “Cezîre-i Kıbrıs'da merhûm ve mağfûrun-leh Cafer Paşa Evkâfına bi'l-fi'l mütevellî olan umdetü'l-emâsil ve'l-akrân Receb Bey nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr[-i lâzîmü't-tevkîrde] bi't-tevliye takrîr-i kelâm idüp evkâf-ı merkûme müsteğillâtından olup Mahmiyye-i Lefkoşa muzâfâtından Esimof nâm karyede vâkı' vakıf çiftliğin mürûr-ı eyyâmıla su yolu harâbe olup ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağın cânib-i şer'-i enverden üzerine varılıp ba'de'l-keşf ve'n-nazar tahrîr ve tahmîn olunması matlûbumdur dedikde savb-ı şer'den Mevlânâ Habib Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda mastûrû'l-esâmî olan müslimîn ile zikr olunan su yolunun üzerine varılıp mütevellî-i mezbûr muvâcehesinde keşf ve nazar olundukda fi'l-vâkı' su yolunun ibtidâsından ana harkına gelince harâbe olup ta'mîr u termîme kemâl-i mertebe muhtâc olduğu bi'l-mu'âyene müşâhede olundukdan sonra ta'mîr u termîmine altmış kıt'a gurus ancak vefâ eder noksân ile mümkün değildir deyü ehl-i vukûfdan cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr ihbâr ve icmâ' u ittîfâk eylediklerinde Mevlânâ-yı müşârun-ileyh mahallinde tahrîr, ba'dehû gelip meclis-i şer'de ihbâr etmeğın meblağ-ı merkûm çiftlik-i mezkûrun icâresinden harc u sarfa mütevellî-i mezbûra izn-birle mâ-hüve'l-vâkı' bi't-taleb ketb olundu”. *Kıbrıs Şer. Sic. 5*, s. 45

⁹ Muhammin, tahmin eden, karar veren ve değer biçen anlamlarına gelmektedir. Osmanlı'da muhamminlik hakkında bkz. Ahmet Aksın, “Osmanlı Devletinde Muhamminlik Kurumu ve Muhamminler (1876-1922)”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3 (İzmir/25-27 Nisan 2019)*, (Ed: Mustafa Öztürk – Ayşe Değerli), İzmir 2019, s.1-12.

olunduğu, bu meblağdan daha aşağısı ile tamirin mümkün olmadığı ve mahallinde Şubat sonları 1618 (Evahir-i Safer 1027) tarihinde tahrir edilerek mahkemeye tahrir verilmiştir¹⁰.

Asude Sultan vakfı mütevellisi Mehmed Ağa bin Mustafa mahkemeye gelerek el-Hâc Küçük mahallesinde bulunan vakfa ait olan çifte hamamın hazînesinin yarıldığını, dolabının bozulduğunu ve külhanının taşlarının yenilenmesi gerektiğini ve yine hamama ait bazı yerlerin bakıma ihtiyacı olduğunu belirterek keşif talep etmiştir. Keşfin sonucunda naib ve muhammin hamamın yenilenmesi ve tamiri için dokuz bin kırk beş akçelik bir tahminde bulunarak hamamın tamîrine izin verilmesine dair raporlarını kadiya sunmuştur. Ancak tamir sürecinin sonunda hazînesinin farklı yerlerinde yarıklar ortaya çıkmış ve tahmîn olunanın üstünde bir harcama ortaya çıkmıştır. 22 Şubat 1618'de vakfin mütevellisi Mehmed Ağa bin Mustafa tekrar mahkemeye gelerek önceki meblağın yetmediğini ve toplam on sekiz bin elli akçe harcadığını beyan ederek tekrar keşif talebinde bulunmuştur. Keşif için görevlendirilen Mevlâna Mahmud ve hassa mimarlardan Ustad Mustafa ve Ustad Ali ile bi-garaz Müslümanlardan oluşan keşif heyeti hamama giderek yaptıkları incelemede toplam harcamanın on sekiz bin elli akçe olduğunu tespit etmişlerdir. Bu kararlar mütevellinin beyanının doğru olduğuna kanaat getirerek rapor yazmışlar ve karar kaydedilmiştir (İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2010: 88).

Eyüb Ensari camii yakınlarındaki Zal Mahmud Paşa vakfının mütevellisi İvaz Ağa, vakfın iskele, çeşme ve medresesinin tamir edilmesi gerektiği için keşfini talep etmiştir. Bunun üzerine hassa mimarlarından Üstad Mustafa bin Abdullah, ehl-i vukuf ve bî-garaz Müslümanlarla birlikte yapılan keşifte, gerçekten iskele, çeşme ve odaların tamir edilmesi gerektiği ve bu tamiratın 7.520 akçe ile mümkün olabileceği, bundan eksiki ile tamiratın mümkün olamayacağı mahallinde tahrir ve kadiya takrir edilmiştir (Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Sicil, 2011:185-186).

3. Boşanma Davalarında Keşifler

Sicillerde boşanma öncesi ve sonrası yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan keşiflerin yapıldığını da görmekteyiz. 16 Şubat 1625 tarihinde sunulan rapora göre Amasya'da yaşayan Ümmihani'nin babası Mehmed'in damadı Hasan Çelebi bin Kara Bey'in bir eşinin daha olduğu ve

¹⁰ "...evkâf-ı mezbûreden olup mahmiye-i Küçük Karaman Çarşısı'nda vaki' lede'l-cirân hudûdu ma'lûm olub yirmi sekiz bâb odaları müstemil olan hanın içinde merhûm Sultan Süleyman Han cami-i şerifinin suyu mürûr etmeğin, han-ı mezbûrun dolma taş duvarına zararı olduğundan gayri han-ı mezbûr keniflerinin karizi dahi suyoluna mulasık olmakla suyolu meremmeti takarrübü ile zikr olunan karizin dahi ba'zı mevâzi'ine halel târi olmakla cereyanda kalıp taşra çıkmak ile cemi'-i ebniyesine zarar tatarruk etmeğin bundan akdem kibel-i şer'den üzerine nâ'ib ve muhammin varub vech-i meşrûh üzere zararı mukarrer olmağın zikr olunan kariz ve kenifler âhar yere nakli lazım oldukda vakf-ı mezbûr bozahanesinin han-ı merkûma mulasık olan tarafına nakl olunub ve kadîmi kenifler bozulub yeri bozahaneye ilhâk olunmak münâsib ve her vechile vakfa nâfi' olmağın cânib-i şer'den izin verilüb mesârifine beş bin akçe tahmin olunmuşdu. El-hâletu hâzihi zikr olunan kenifleri bozub yerlerini bozahaneye ve karizi Küçükhamam karizine ilhâk eylediğimden ma'ada otuz üç bâb odaların sakflarını ta'mir ve müceddeden bir bâb fevkâni oda bina eyleyüb ve havlusunun kaldırımını ta'mir edüb ve tahtadan perde ihdas etmekle meblâğ-ı merkûm kifâyet etmeyip cem'an yirmi bin akçemiz cem olmuşdu. Halâ kibel-i şer'den üzerine varılıp mertebe-i tahammülü ta'yin olunmak taleb ederim dedikde savb-ı şer'den Mevlâna Mahmud irsâl olunub hassa mi'marlarından Ustad Mustafa bin Abdullah ve zeyl-i kitâbda esâmisi mastûr olan Muslimîn ile mahall-i mezbûra vardıklarında, mütevell-i mezbûrun takrîri üzere bina ve ta'mir olunmuş bulunmağın, ba'de't-tahmin zikr olunan keniflerin nakline ve karizin ilhâkına üç bin sekiz yüz yetmiş iki akçe ve tahta perdeye altı yüz akçe ve sakflarının ta'mirine iki bin sekiz yüz akçe ve müceddeden bir bâb odanın binâsına sekiz bin akçe ve zeyl-i ihrâcına ve ba'zı levâzım-ı mühimmesine bin sekiz yüz elli akçe cem'an on yedi bin yüz yirmi iki akçe sarf olunmuşdur, noksan ile ta'mir de mümkün değildir deyu mi'mar-ı mezbûr ve sair ehl-i vukûf haber verdiklerini mevlâna-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve mahfil-i kazada takrîr etmeğın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu". *İstanbul Şer. Sic. 3*, s. 87

eşler arasında adil davranmadığından dolayı Ümmühani için ayrı bir ev açmak ve nafakasıyla kisvesini karşılamak şartıyla boşadığını belirtilmektedir. Hasan Çelebi, Ümmühani'yi başka bir eve taşımaya rağmen nafaka ve kisvesini vermemiştir. Baba Mehmed kızının durumunun görülmesi için keşif talebinde bulunmuştur. Mahkeme kâtibi Mehmed Çelebi ve bazı müslümanların oluşturduğu keşif heyeti Ümmühani'nin evinde bir mikder soğan ve buçuk batman mikdarı undan başka bir şey görmemiştir. Ümmühani'ye sorulduğunda iki aydan fazla süredir buçuk yeni yağ ve bir mikdar bulgur dışında bir şey göndermediği yanıtı alınmıştır. Daha sonra Hasan Çelebi'ye de aynı sorular sorulmuş ve Hasan Çelebi suçunu kabul etmiştir ve nafakasının temini hususu kendisine tenbih edilmiştir (Yılmaz, 1987:34-35).

4. Gayrimenkullerde Keşifler

Gayrimenkul kelimesinin sözlük anlamı emlak ve taşınmaz olarak geçmektedir. Gayrimenkullar arazi ve arazi üzerinde bulunan su kaynaklarından bitkilere kadar tabiata doğada kendiliğinden var olan ile ahır, ev ve çit gibi insan eliyle yapılmış yapıları kapsamaktadır. Gayrimenkuller, mali değere sahip varlıklardır. Gayrimenkul ile diğer mali varlıkların en önemli farkı araziye bağlı oluşu ve taşınmaz olmalarıdır. Osmanlı Devleti'nde bağ, bahçe, ev, dükkân ve imalethaneler gibi gayrimenkullerin satışı, kiraya verilmesi, mülkiyetin tespiti ve arazi sınır ihlalleri gibi konularda da keşif uygulamasını gerçekleştirdiği görülmektedir. Mesela 1641 tarihli bir belgede Manastır kazasına bağlı Pancar köyünde bazı zimmiler, köyleri sınırındaki yaylaklarının Estergon köyü halkı tarafından zorla kullanıldığını mahkemeye bildirmiş ve keşif talep etmişlerdir. Kadının bu konu için naib olarak görevlendirdiği Mevlâna Ömer Çelebi el-Müderris bi-garaz Müslümanlardan ve çeşitli köylerden seçtiği ihtiyâr zimmîlerle oluşturduğu keşif heyetiyle beraber sözkonusu yaylak ve mandıra yerini keşfetmiş ve yaylağın kullanımının Pancar köyü halkının hakkı olduğunu karar vermiştir (Erikçi, 2019:196-197). Başka bir belgede yine Manastır kazasında ikamet eden Emine Hatun, kendisine ait tapulu yaylakların, Maloşna ve Sapari köyü halkı tarafından kullanıldığına, hayvanlarını otlatdıklarına ve ziraat yaptıklarına dair şikâyette bulunup keşif talep etmiştir. Mahkeme tarafından naib olarak görevlendirilen Mevlâna Hüseyin Çelebi el-Müderris bi-garaz müslimin ile söz konusu mahale gidip keşif yapmışlardır. Keşif sonunda yaylak yerlerinde olan tapuları nedeniyle civar köy halkına, yaylağı kullanmamaları hakkında tenbihde bulunulmuştur (Erikçi, 2019:210).

5. Miras Davalarına Dair Keşifler

Osmanlı'da miras paylaşımlarının mirasçıların talebi ile keşif heyeti önünde yapılması ve kayda geçirilmesi istenmektedir. 14 Şubat 1696 tarihinde İstanbul'da Hatice ve Ayşe adlı kardeşlerin anneleri Rabia bint-i Sinan'dan kalan evin aralarında taksimi için keşif naibi Abdullah Efendi bin Ali bu işle görevlendirilmiştir. Sözkonusu ev, İstanbul Yenibağçe civarında Arpaemini mahallesinde bulunmaktadır. Ev iki taraftan Arpaemini vakfı olan odalar, bir taraftan Mehmed Efendi ile Hatice bint-i Mehmed adlı kadının mülkü ve bir taraftan da yol ile sınırlıdır. Rabia bint-i Sinan'dan intikal etmiş bu ev ve müstemilatı toplanan mecliste iki kardeş arasında taksim edilmiştir. Her iki kardeş de bu taksimatı kabul ve aralarında anlaşarak daha sonraki hisselerini başkalarına verebilmeleri üzerine de ittifak etmişlerdir. Yapılan taksimat ve gelişmeler keşif heyeti tarafından mahkemeye sunulmuştur (İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019:154-156).

Yine İstanbul'da gerçekleşen benzer bir miras taksimi de Ayasofya-i Kebir Cami-i şerifi yakınlarındaki Üskübi mahallesinde bulunan Fâtıma binti Mustafa'dan intikal eden ev üzerinde yapılmıştır. Bu evin bir tarafı mahalle müezzinlerinin evi ile umumi yol, bir tarafı Ahmed Paşa Sarayı, bir tarafı İsmail Çelebi'nin evi ve bir taraftan da turşucu dükkânı ile sınırlıdır. 4 adet 2 katlı oda, 2 sofa, 1 dehliz, 3 tuvalet, 1 ahır ve 1 akarsuyu olan ev daha önce vefat eden Fatma binti Mustafa adlı kadının eşi Süleyman Efendi bin Mehmed ve annesi Saliha binti Abdullah adlı kadına intikal etmiş ve zikr olunan evin varisleri tarafından mülkün taksimi için mahkemeye müracaat edilmiştir. Keşif naibi müderris Abdullah Efendi bin Ali ile Mustafa Halife bin Abdullah ve Ali Halife bin Abdulmennan görevlendirilmiştir. Bu heyet tarafından yapılan keşif sonucunda ev, varisler arasında şeri usullere göre taksim edilmiş ve taraflar da bu taksime razı olduklarını ifade ettikleri mahkemeye bildirilmiş ve tescil edilmiştir (İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019:162-163).

6. Komşu Anlaşmazlıklarına Dair Keşifler

Osmanlı'da komşular arasındaki anlaşmazlıklara çözüm aramak için keşif uygulamasına başvurulduğu görülmektedir. 1681 yılına ait bir belgede Harput'a bağlı Meydan mahallesinde es-Seyyid Ahmed Çelebi'nin evinin bir duvarı ile Derviş Mehmed'in avlusundaki tuvaletin bitişik olması iki komşu arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Seyyid Ahmed Çelebi tuvaletten yayılan kötü kokuların kendilerini oldukça rahatsız ettiğine dair mahkemeye şikâyette bulunması üzerine olay mahaline keşif heyeti gönderilmiştir. Harput kadısı Hamdi Efendi tarafından gönderilen naib, keşif raporunda tuvaletin yıkılmasının doğru olacağına karar vermiştir. Fakat Derviş Mehmed bu karara uymayıp tuvaleti yıkmayınca Diyarbakır valisi Mahmud Paşa tarafından tuvaletin hemen yıkılmasına dair bir buyuruldu gönderilmiştir (Kısa, 2015:121-122).

Bütün bunların dışında hayatın doğal akışı içerisinde olan bazı olaylarda keşfe konu olmuştur. Mesela Kastamonu Geyikli köyünden Mustafa Efendi bin Nasuh Efendi, yağmurdan sonra köy arazisi toprağı altından başı ve dibi olmayan bir altın küpü çıktığını ve küpün içinde hiçbir şey olmadığını ancak sonradan köy zabıtlarının altın bulmuşsunuz bize verin diyip köy halkını darp etmelerinden korktuklarından mahkeme tarafından keşif yapılmasını talep etmiştir. Mevlana Recep Efendi keşif için görevlendirmiş ve köylülerin beyanlarında olduğu gibi küpün boş olduğunu 12-21 Ekim 1673 tarihinde rapor etmiştir (Dağsever, 2017: 236-237). Böylece köylüler, olası bir tehlikeden kurtulmuşlardır. Bir başka örnek yine bu konuya benzer özellik göstermektedir. Kıbrıs'ta Meserya nahiyesinde Ornota köyünden Hüseyin bin Hasan ve Ali bin Ahmed adlı kişiler mahkemeye gelerek Şaban, Ahmed ve Mehmed adlı çocukların, köydeki bir kerpiç harabe civarında bez içinde bir miktar altın bulduklarını belirterek, bu altınları huzura getirdikleri ve açılıp bakıldığında iki Venedik ile otuz Engürüs altını olduğu müşahede edilmiş, bu altınların bulunduğu yerin keşfinin önemli olduğuna karar verilerek, Kethüda Mehmed Ağa ile divan çavuşlarından Ali Çavuş görevlendirilmiş, zikredilen yerde gerekli keşif yapılmış ve başka altına rastlanmadığı tespit edilmiş ve durum mahkemeye tahrir edilmiştir. (Kıbrıs Şer. Sic: 4, s. 3).

Bazı uygunsuz hareketlerin tespiti ve ihbarı ile ilgili yerlere de keşif yapılırdı. Üsküdar Subaşı Müstadem Bey bin Abdülmennan mahkemeye gelerek Toygar Hamza mahallesinde Mustafa adlı kişinin evinde fahişelerin olduğunu ve mübarek günlerde zina yapmak ihtimali vardır diyerek keşif yapılmasını talep etmiştir. Keşif için görevlendirilen Mevlâna Mehmed bin İbrahim

el-Mustaid zikr olunan mekâna gidip Satılmış bin Hızır ile Fatıma binti İbrahim ve Huri binti Hüner Çelebi adlı kadınları aynı odada uygunsuz halde bulmuştur. Yaptığı sorgulamada bu kişilerin şeytana uyduk demeleri üzerine ta'zir edilmeleri gerektiğine dair rapor sunmuş ve 8 Haziran 1592 tarihinde kaydedilmiştir (Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, 2010:272).

7. Keşif Görevlileri ve Ücretleri

Kadılar tarafından görevlendirilen naib, mimar, usta muhammin gibi görevlilerin verdikleri kararlar muteber idi. Her şeyden önce keşif sadece görevliler tarafından değil, *bî-garaz Müslümanlar ve şuhûdü'l-hâl* ile umuma açık ve şeffaf bir şekilde yapılırdı. İstanbul mahkemelerinde sadece bu işle görevli keşif naibi adıyla bir görevli bulunurdu ve maaşını mahkeme harçlarından alması muhtemeldi. Sancaklarda sadece keşifle görevli naib bulunmazdı. Ancak buralarlarda kadılar ya naiblerini ya da ehl-i vukuf bir kişi ile kâtip ve yerine göre mimar ve benzeri görevlileri görevlendirirdi.

Keşif için nâibler ya hukuki meselenin taraflarından birinin ya da birilerinin talebi ya da kamuya ait bir meselenin çözüme ulaştırması için görevlendirilirdi. Mahkemenin görevlendirdiği bu kişiler, genellikle medrese mezunu müderrisler ile seyyid, molla, efendi, çelebi unvanına sahip güvenilir ve tecrübeli kişilerden seçilirdi. Keşif sonrasında nâib ya da keşif heyetinin başı olay hakkındaki izlenimlerini yazıp raporlarının sonunu da *ketb ve imlâ ile gelüb meclis-i şer'e inha* şeklinde tamamlamaktaydı. Ayrıca aldıkları kararı kadı huzurunda bizzat ikrar etmekteydiler. Sancaklardaki keşif görevlilerinin ücretleri hususunda kesin bir kayıt olmadığı gibi herhangi bir ücret alıp almadıklarını gösteren belgelere de sahip değiliz. 368 numaralı Harput şer'îye sicilindeki bir kayıtda Harput kadısının atanan bir naibe toplanan avarız vergilerinden belirli bir miktarda ücret ödediği görülmektedir. Bu keşif görevlileri içinde benzer ödemelerinin olduğunu akla getirmektedir. Nitekim bu kadar meşekkatli bir iş için keşif heyetinin masraflarının kendileri tarafından karşılandığını düşünmek doğru olmasa gerektir (Erdoğan, 2014:79). 18. yüzyıldan başlayarak sancağın en küçük masrafının dahi kaydedildiği tevzi defterlerinde, keşif görevlilerine verilen ücrete dair bir kayda da rastlanmamıştır. Netice olarak bu görevlilerin ücretlerini mahkeme harçlarından aldıklarını söylemek mümkündür. Yukarıda Özi kalesini keşfe giden mimarın harcırahını merkez hazineden aldığı zikredilmişti.

SONUÇ

Osmanlı devlet anlayışında halk-reaya padişahın emaneti olarak görülürdü. Halkın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, teminat altına alınması ve sürdürülmesi devletin en önemli görevi olarak kabul edilirdi. Din, dil, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin hayat hakkı devletin teminatı altındaydı. Ancak alınan bütün iyi niyetli tedbirlere rağmen değişik sebep ve zamanlarda halkın can ve mal güvenliğine saldırıların önüne geçilememiştir. Bu amaçla padişahlar tarafından yayınlanan ferman ve adaletnâmelerde halkın uğradığı zulümlere dair pek çok örnek vardır.

İnceleme konusu olan yukarıdaki keşif örneklerinde halkın hak ve hukukunun teminat alınması, herhangi bir haksızlığa uğranılmaması, ileride doğması muhtemel olan hukukî meselelerin resmî olarak kayda geçirilmesi de büyük bir medeniyet anlayışının eseridir. Yukarıda

verilen örneklerde de görüldüğü gibi hayatta karşılaşılabilecek her türlü adli vakalar mahkeme tarafından keşfedildikten sonra resmîyete geçiriliyordu.

Öte yandan devlet tarafından yapılan bakım ve onarımlar için de keşifler yapılmış ve sicile kaydedilmiştir. Böylece sadece şahsi adli olaylar değil aynı zamanda kamusal alanda da keşif yapılmıştır. Bu nedenle keşif olayı sıradan bir kayıt değildir. Adli olayların keşfi, adli tıbbın çok çok önemli ve ayrıntılı örnekleridir. Kamusal alanların, tarla, köy, mezra sınırlarının tespiti de kadastro işlemlerinin en eski belgeleridir. Bu haliyle 16. yüzyıldan itibaren incelediğimiz keşif tahrir ve takrirleri, günümüze kadar devam eden hukuki geleneği temsil etmektedir.

Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti adını koymasa bile aslında hukuk devletinin bütün kurallarını tatbik etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olup olmadığı tartışmalarının yersizliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, idari ve hukuki uygulamalarını *hukuk devleti* olarak adlandırmamış olabilir ama genel kanunnâmeler, halkın her türlü şikâyetini doğrudan padişaha sunması, hak araması ve bu şikâyetlerin takibi için yapılan uygulamalar, suç ve ceza usulleri, tam anlamıyla hukuk devletinin müesseseleri olup, bu da yüksek bir medeniyetin eseri olarak görülmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

Discovery is one of the practices used in the Ottoman law. With this application, it is aimed to reveal the evidence in any case, to separate the rightful provisions, to remove any disputes or objections that may arise in the future. Discovery was an indispensable process of the law of the Ottoman Empire beginning from the 16th century to the end of the 18th century. This practice was continued in the following period, and it has survived to the present day as an important method in the modern period. Today, discovery aims to have knowledge of the evidence, the crime scene, the tools used in the incident, the subject of the crime, and the emergence and development process of the incident.

In the Ottoman Empire, the discoveries made in forensic events such as accidental death and beating, deaths caused by disease, deaths caused by natural disasters and suicides were made for detection purposes. Detective discoveries especially aim to prevent possible legal problems in the future. In this way, the state records the judicial cases and creates evidence for the legal applications that the victims and their relatives can take later. This situation prevents any of the parties from being wronged. The first step for the discovery of forensic events such as death, injury, suicide, drowning, and rape is the victim's family or the public or a member of the public to notify or file a complaint with the court. After the complaint, the kadi forms an discovery committee to investigate the incident and the crime scene. In such events, the reconnaissance committee was usually composed of officials such as naib, clerk and bailiff. Depending on the scene and the nature of the incident, from time to time, there are officers such as voivodes, officers, trustees and subasi assigned by the administration in the reconnaissance committee. In addition, there were also observers consisting of reliable and impartial people of the region in the discovery. Their number is more than one. After the discovery committee made the necessary examination, they prepared a report and presented it to the kadi. The qadi could not impose punishment because he was only authorized to determine the situation. According to the sentence given, the person found guilty was punished according to the procedure specified in the sanjak code or, in the 19th century, in the Criminal Code.

In the Ottoman Empire, apart from judicial events such as death, suicide, injury, discovery was also applied in other legal problems such as disputes over movable/immovable property, divorce and inheritance sharing. Frequent discoveries were made on issues such as the sale and leasing of real estates such as vineyards, gardens, houses, shops and factories, determination of ownership and violations of land borders. This practice was deemed necessary with the request of the spouses before and after the divorce. In addition, it is seen that the application of discovery is applied to seek solutions to disputes between neighbours.

As a result of the destruction of public spaces over time, the need for renewal arose. A discovery was also made about whether the place in question really needed to be renovated. In such cases, there was a skilled architect and craftsmen in the expedition. After their discovery, it was presented to the Sultan by calculating what should be done for the repair of the place and the costs foreseen for this process. If the proposed repair and expense amount was deemed appropriate at the end of the examination, the sultan would write the calligraphy on the request, stating that it was appropriate and the order was written, and the date would be set. In this context, attention was paid not to waste time in repairing the destroyed places, since the castle, pulley and bridge are important for ensuring internal and external security.

Decisions made by officials such as naib, architect, master muhammin, who were appointed by the kadıs, were very valuable. First of all, reconnaissance was done in a public and transparent manner, not only by officials, but by impartial and reliable observers in the area. In Istanbul courts, there was only an officer named reconnaissance officer in charge of this job, and he was likely to receive his salary from court fees. In the sanjaks, there were no naibs who were only responsible for reconnaissance. However, in these places, kadıs would assign either their regents or a knowledgeable person, a clerk, and, according to their place, architects, and similar officials.

These persons, appointed by the court, were generally chosen from madrasah graduate professors and reliable and experienced persons with the titles of sayyid, mullah, master, celebi. After the discovery, the naib or the head of the expedition wrote their impressions about the event and completed their reports. In addition, they personally confessed their decision in the presence of the kadi. There is no definite information about the wages of the reconnaissance officers in the sanjaks.

Even though the Ottoman Empire did not name it, it actually implemented the rules of being a state of law. Therefore, the irrelevance of the debates on whether the Ottoman Empire was a state of law or not is clearly revealed. The Ottoman State may not have named its administrative and legal practices as the state of law, but general laws, the public's direct submission of all kinds of complaints to the sultan, the applications for the right to seek rights and the follow-up of these complaints, the crime and punishment procedures, are the institutions of the state of law, which is a high level, and should be seen as the work of civilization.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Boa, C.As. 8/29

Boa, C.As.00036.01618.001

Boa, C.As.0008.00289.001

Boa, C.As.0054.02525.001

Boa, C.Mtz.18-884.1

Boa, C.Nf.0001.00024.001

Boa, İbnü'l-Emin 26-2365

Boa, İbnü'l-Emin İe.Nf.1

Boa, İbnü'l-Emin İe.Nf.1/46/2

Boa, İbnü'l-Emin, Umur-I Nafia İe.Nf.46

Kıbrıs Şer'îyye Sicilleri: 3, 4, 5, 6, 9, 10

3 numaralı mühimme defteri 966-968 (1558-1560). (1993). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara.

6 numaralı mühimme defteri I (972/1564-1565). (1995). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara.

İstanbul kadı sicilleri eyüp mahkemesi (Havass-I Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644). (2011). A. S. Adıgüzel & Z. Trabzonlu (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri eyüp mahkemesi (Havass-I Refia) 61 Numaralı Sicil (H.1065-1066/M.1655). (2011). B. Çakır (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 18 numaralı sicil (H.1086-1087/M. 1675-1676). (2010). A. Sivridağ Ve Diğerleri (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 20 numaralı sicil (H.1099-1100/M.1688-1699). (2019). S. Kahrıman Ve Diğerleri (Çev.). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 22 numaralı sicil (H.1107-1108/M.1695-1697). (2019). A. Coşkun Ve Diğerleri (Çev.). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri istanbul mahkemesi 3 numaralı sicil (H.1027/M.1618). (2010). Y. Karaca Ve Diğerleri (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri üsküdar mahkemesi 5 numaralı sicil (H. 930-936/1524-1530). (2010). Y. Dağdaş & Z. Berktaş (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

İstanbul kadı sicilleri üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil (H. 999-1000/M.1590-1591). (2010). R. Günalan (Haz). Ç. Yılmaz (Ed). İsam.

Adıyeke, A. N. (2014). Osmanlı ceza hukukunda kaza sonucu ölüm ve olay yeri inceleme (Girit Sicillerinden Örnekler). *XVII. Türk Tarih Kongresi*, İv/1, 361-370.

Aksın, A. (2019). Osmanlı devletinde muhamminlik kurumu ve muhamminler (1876-1922). *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3 (İzmir/25-27 Nisan 2019)*, M. Öztürk & A. Değerli (Ed.), 1-12.

Atasoy, Ö. (2022). *50 numaralı ayntâb şer'îyye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1110-1111/M.1698-1700)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Bilgili, R. (2016). XVIII. yüzyılın başlarında kayseri mahkemesinde haklarını arayan kadınlar (suçluluk ve masumiyet), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 503-517.

Ceylan, B. (2008). *Ülkemizde olay yeri inceleme uygulamalarına genel bakış ve mevcut sistemin değerlendirilmesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Çam, C. (2008). *11 numaralı ayntab şer'îyye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1017/M.1608-1609)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Dağlı, S. (2004). *1 numaralı kütahya şer'îyye sicili (1. bölüm) transkripsiyonu ve kritiği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Dağsever, V. İ. (2017). *2 numaralı kastamonu şer'îyye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Dereci, M. (2020). *31 numaralı konya şer'îyye sicili (1097-1098/1686-1687) değerlendirme ve transkripsiyon*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Erdoğan, İ. (2014). 17. yüzyılın ikinci yarısında taşrada yargı uygulamaları: harput örneğinde "hâkimü's-ser". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 49-86.

Eriki, E. (2019). *8 numaralı manastır şer'îyye sicili'nin (1-64 varak) transkripsiyon ve değerlendirilmesi (H. 1050-1051/M.1640-1642)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- Güner, H. (2006). *21 numaralı ayntab şer'iyeye sicil defteri h.1059-1060 (m.1649-1650) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Karasakal, M. (2010). *109 numaralı ayntab şer'iyeye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1165/M.1752)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kavaklı, S. (2013). Ölüm ve yaralama olaylarıyla ilgili keşif hüccetlerinin değerlendirilmesi: onyedinci yüzyıl amasya şer'iyeye sicillerinden örneklerle. *History Studies International Journal Of History*, 5(3), 117-142.
- Kılınç, A. & Kayar, B. (2019). Osmanlı yargılama hukukunda "şuhûdü'l hâl'in fonksiyonunu yeniden değerlendirme gerekliliği. *Adalet Dergisi*, 1/2, 33-48.
- Kısa, Y. (2015). *H.1091-1092/M.1680-1681 (S.125-247) Tarihli harput şer'iyeye sicili (transkripsiyon ve değerlendirme)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Korkmaz, Ö. & Aslan N. (2019). Osmanlı ceza muhakemesinde olay yeri ön inceleme-keşif ve tahrir-raporları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33, 239-259.
- Oğuz, M. (2002). *Girit (resmo) şer'iyeye sicil defterleri (1061-1067)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak osmanlı devleti'nde kadı*. Ankara.
- Pekdemir, Ş. (2017). İslâm ceza hukukuna göre olay yeri inceleme. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30, 139-155.
- Sak, İ. & Güngören, A. (2020). Şer'iyeye sicilleri ışığında osmanlı devleti'nde adlî olaylarda keşif; konya örneği (1690-1740). *Tarihin Peşinde Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23, 169-211.
- Sarıavcı, L. *1 numaralı kütahya şer'iyeye sicili (III. bölüm) transkripsiyonu ve kritiği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sezer, M. (2021). Osmanlı devleti'nde ölüm ve yaralama sonrası yapılan keşifler: 1688-1678 konya örneği. *Sdü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 298-311.
- Tanıdı, D. (2013). *R-3 numaralı rusçuk şer'iyeye sicilinin çevriyazısı ve tahlili (H. 1093-1100/M.1682-1688)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tok, Ö. (2007). Kayseri kadı sicillerindeki yaralanma ve ölüm vakalarıyla ilgili keşif raporları 1650-1660. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 327-347.
- Yıldız, A. K. (2007). Ceza muhakemesi hukukunda keşif ve yer gösterme. *İühfm, Lxv/1*, 127-174.
- Yılmaz, C. (2005). *H.1060-1061/M.1650-1651 tarihli 100 nolu manisa şer'iyeye sicili*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Yılmaz, F. (1987). *Amasya'nın bir numaralı şer'iyeye sicili*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.